

האם המשובט הוא בן-אדם?

ד"ר ג'ון לויקה

- א. רקע
ב. השלכות השיבוט

המחקר של טכנולוגיית השיבוט מתקדם בקצב כה מהיר עד שמדענים רבים מאמינים שכבר היום ניתן לשבט בן-אדם. אמנם, ארצות רבות אסרו שיבוט בני אדם בגלל בעיות מוסריות שטרם נפתרו. גם מבחינה הלכתית, ישנם מגוון נושאים הראויים לבדיקה. שאלה אחת שנידונה היא האם ההלכה מגדירה אדם משובט כבן אדם או כגולם (אדם מלאכותי או דמוי אדם)?¹ במבט ראשון, השאלות ההלכתיות שנשאלו בענין הריגת גולם או קיום יחסי אישות עם גולם נראות סתומות ומוזרות, אך הן מהוות את התקדימים המעטים להגדרת "בן-אדם", העשויים להאיר את הדרך להגדרת מעמדו של אדם משובט. חלקו הראשון של מאמר זה יבחן נושאים הלכתיים אחדים הקשורים לגולם, וחלקו השני יציג ויגדיר שני סוגים של משובט ויברר באיזו מידה ניתן להגדירם כבן-אדם או כגולם.

א. רקע

הגדרת בן-אדם: ישנם יחסית מעט מקורות המגדירים "בן-אדם". מקור אחד המצוטט רבות הוא שו"ת החכם צבי (סימן צ"ג) המגדיר "בן-אדם" כמי שנוצר בתוך

* תורגם מאנגלית על ידי הרב צבי ליקר.

1. ראה: ג'ון ד. לויקה ואברהם שטיינברג, "Human Cloning and Halachic Perspectives", *Tradition*, גליון 36 (1998), עמ' 31-46.

עזריאל רוזנפלד, "Human Identity: Halachic Issues", *Tradition*, גליון 16 (1997), עמ' 58-74.
מיכאל ברוידה, "Cloning People and Jewish Law: A Preliminary Analysis", *Journal of Halacha and Contemporary Society*, גליון 37 (1997), עמ' 23-65.

ברוידה, "Cloning People: A Jewish Law Analysis of the Issues", *Connecticut Law Review*, גליון 30 (1997), עמ' 505-535.

הרב דוד בלייך, "Cloning: Homologous Reproduction and Jewish Law", *Tradition*, גליון 32 (1998), עמ' 47-86.

הרבנים דוד שור וירמיה בן-אשר, "Artificial Insemination, IVF and Cloning", (Brooklyn N.Y. 1997), *Publication of the Institute of Research for Biblical Talmudic Law*.

רחם אישה.² החכם צבי מבסס עקרון זה על הגמרא בסנהדרין נו ע"א אשר מביאה את הפסוק מבראשית ט', ו: "שפך דם האדם באדם דמו ישפך כי בצלם א-להים עשה את האדם". התלמוד מסיק מפסוק זה שאדם חייב גם על הריגת עובר בתוך אמו, והחכם צבי לומד מכאן שרק אדם, "הנוצר בתוך אדם", כדבריו, הינו אדם. פירושו של דבר, שרק הריגת יצור הנוצר במעי אימו מוגדרת כרצח.³ ייתכן וישנה חשיבות לכך שבטקסטים אחדים בתנ"ך, בתלמוד ובמדרשים מכנים במונח "ילוד אישה"⁴ רק בן אדם הנולד מאישה.⁵

אולם, יתכן שהיווצרות בתוך אִם איננה התנאי הבלעדי הנצרך כדי להיכלל בהגדרת "בן-אדם". מאפיינים נוספים אשר תורמים לעצם ההגדרה נזכרו בספרות ההלכתית, כגון יכולת הדיבור, פרצוף אנושי ושכל "אנושי".⁶

מהותו של גולם: המקור התלמודי היחידי המתייחס לאדם מלאכותי נמצא במסכת סנהדרין סה ע"ב:

"אמר רבא אי בעו צדיקי ברו עלמא (-) אם היו הצדיקים רוצים היו יכולים לברוא עולם), שנאמר 'כי עונותיכם היו מבדילים וגו'. רבא ברא גברא שדריה לקמיה דרבי זירא (-) רבא ברא אדם ושלח אותו לר' זירא), הוה קא משתעי בהדיה ולא הוה קא מהדר ליה (-) ר' זירא היה מדבר אתו והגולם לא היה עונה לו), אמר ליה "מן חבריא את, הדר לעפריך" (-) אמר לו, "נבראת על ידי אחד החבורה, חזור לעפרך". רב חנינא ורב אושעיא הוו יתבי כל מעלי שבתא ועסקי בספר יצירה ומיברו להו עיגלא תילתא ואכלי ליה (-) רב חנינא ורב אושעיא היו יושבים כל ערב שבת והיו עוסקים בספר היצירה ובראו להם⁷ עגל משולש⁸, ואכלו אותו".

2. בנוסף למקורות הנזכרים למעלה, ראה גם אנציקלופדיה תלמודית כרך א, ערך "אדם", עמ' 165.
3. לעומתו, מפרשים אחרים מפרשים את המלה "באדם" בפסוק זה כמלמד שניתן להעניש רוצח על פי עדותו של אדם אחר (רש"י) או על ידי מערכת משפטית (תרגום).
4. איוב י"ד, א, ט"ו, יד, כ"ה, ד; יומא עה ע"ב, נידה יג; אבות דרבי נתן ב, א, ויקרא רבה (מהדורת וילנא) לה, ב, במדבר רבה (מהדורת וילנא) ד, א, תנחומא (מהדורת ורשה) משפטים יט, פקודי ג, במדבר יט והאזינו א.
5. החכם צבי אינו משווה במפורש גידול עיבורי או ייצור בתוך רחם אישה ל"נולד מאישה" במפורש. אין באפשרותינו לדון פה בהבדלים ההלכתיים האפשריים בין "נוצר באשה" ו"נולד מאשה". לכן, המונח "נולד" במאמר זה פירושו נוצר ונולד.
6. רוזנפלד, מובא לעיל, הערה 1.
7. תרגום אחר אפשרי, "נוצר להם", (על פי רש"י, סנהדרין סז ע"ב, ד"ה עסקי).
8. עיין ברש"י שם פירושים שונים למונח זה.

היות שהגמרא מספרת שרב חנינא ורבי הושעיה השתמשו בספר יצירה כדי ליצור את העגל, רש"י מפרש שגם האיש שנוצר על ידי רבא נברא באמצעות ספר יצירה. בנוסף, יתכן שרש"י הוא המפרש הראשון שכותב שה"גברא" [של רבא] נוצר בעזרת ספר יצירה על ידי צירוף האותיות של שם ה' ושלגולם לא היה כח הדיבור⁹. בהמשך הסוגיה (סנהדרין סה ע"ב), רש"י מוסיף שבריאה באמצעות הלכות יצירה¹¹ איננה מהווה עבירה על איסור כשפים אלא הינה מעשה א-להי הנעשה באמצעות שמו הקדוש. לאור כך, אולי ניתן לפרש את דברי רש"י, שבריאה באמצעות ספר יצירה הינה סוג של תפילה. דעה זו מופיעה גם בדברי המהר"ל מפראג אשר כותב שהתבוננות בשמות הקדושים המופיעים בספר יצירה היא כמו כל תפילה אחרת¹².

אימוץ המונח "גולם" כדי לתאר "גברא" שנוצר על ידי ספר יצירה מופיע בספרות התורנית לראשונה במאה ה-12.¹³ אין שום מקור מקראי, תלמודי או מדרשי המשתמש במושג "גולם" בקשר לאדם מלאכותי¹⁴. המקורות במקרא ובחז"ל משתמשים במונח "גולם" לתאר גוף אדם אשר יצירתו טרם הושלמה¹⁵, או כדי לתאר את מצבו של אדם הראשון לפני שהקב"ה הפיח בו רוח חיים.

בפרקי אבות פרק ה משנה ו, המונח "גולם" מתאר אדם אמיתי ולא מלאכותי, אשר תכונות נפשו הפוכות מאלה של חכם. לפי הרמב"ם בפירושו למשנה זו¹⁶, "גולם" הוא אדם שיש בו מעלות הגיוניות ומידותיות אלא שאינם בשלמות". במסכת סנהדרין (כב ע"ב) אומר רב ש"אשה גולם היא ואינה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי שנאמר 'כי בועליך עושיך ה' צבאות שמוי', ורש"י (שם ד"ה גולם) מפרש ש"כלי שלא נגמר קרוי

9. רבי אלעזר מוורמייזא תיאר נוסחה, הכוללת, בין היתר, אדמה ממקום הררי שמעולם לא חפרו בו, אמירת לחש הכלול מהאלף-בית של 221 השערים, על כל אבר ואבר הנוצר. בנוסף, שם ה' או המלה אמת נחרטים על מצח הגולם. השמדת הגולם נעשית על ידי מחיקת שם ה' או מחיקת האות "א" מ"אמת", מה שמשאיר את המילה "מת". ראה יהושע טרכטנברג, *Jewish Magic and Superstition*, (N.Y. 1939), עמ' 84-86.

10. בפירושו לבראשית ב', ז, רש"י כולל דיבור ודעת כמבדילים את האדם מן החיות.

11. מסתבר ש"הלכות יצירה" הינו "ספר יצירה" מאחר ושם מובא סיפור רב חנינא ורב אושעיה ובריאית העגל.

12. מהר"ל, באר הגולה (בני ברק, תש"מ) פרק ב ופרקים כז-כח.

13. ראה: משה אידל, *Golem*, (Albany 1990), עמ' 54-95.

14. הרב מנחם כשר, "תורה שלמה" (ירושלים תשנ"ב), בראשית, פרק ב סימן קנ"ג, כותב שהביטוי "דרבה ברא גברא" אינו מופיע באף מקור אחר בחז"ל.

15. ראה תהלים קל"ט, טו, סנהדרין לח ע"ב, ירושלמי נידה פ"ג ה"ג, בראשית רבה, כד, ב, ויקרא רבה, כט, א ומדרשים ואגדות רבות נוספות. מעניין הוא העובדה שהתרגום הארמי של "גולמי" הינו "גשמי", שאולי קשור למילה היוונית "אגלמטה" שפירושו פסל. ראה אידל (המצויין בהערה 13), עמ' 299 הערה 13.

16. ראה פירושו לאבות פ"ה מ"ז.

גולם". הישפת אמת" והמהרש"א מפרשים את הגמרא בדרך הדרוש ומסבירים ש"אשה" היא כנסת ישראל והברית היא התורה.¹⁷ לפי הסבר זה, רב מלמד שכנסת ישראל הייתה גולם, זאת אומרת בלתי מושלמת עד שקבלה את התורה. ישנם מפרשים אחרים אשר אמצו את הרעיון ש"גולם" הינו יצור אנושי לא מושלם. האבן-עזרא מפרש גולם כגוף ללא לב, והרמב"ם אומר שגולם הינו היחמירי שממנו נוצר האדם.¹⁸ המחזור ויטרי מפרשו כבן-אדם ללא בינה והשכל.¹⁹

מספר מקורות מקראיים ותלמודיים מייחסים את המילה גולם לחפצים ולא לבעלי חיים. במלכים ב' ב', ח השורש גל"ם קשור לפעולה של אליהו "ואליהו לקח אדרתו ויגלוס".²⁰ רש"י שם מפרש "ויגלוס" כ"לא גלגול ממש, אלא אסיפה". במסכת חולין כה ע"א ובמסכת כלים פרק יב משנה ו נאמר שגולמי כלים (כלים שעדיין אינם שימושיים) מעץ או מתכת מקבלים טומאה. וכן, בסנהדרין צה ע"א בתיאור חורבן הבית מופיעה המילה "גולמו", המתפרשת על ידי רש"י (ד"ה גולמו) כ"חלק ממנו" (לחיילים הכובשים נאמר: כל אחד מכם יביא לי חלק מחומת העיר).

למרות שרש"י אינו מגדיר את ה"גברא" [של רבא] בסנהדרין סה ע"ב כגולם, רבים מהרבנים וכותבי הפולקלור היהודי בתקופה שלאחר התלמוד נמשכו אחר הפירוש של ה"גברא" כאדם מלאכותי. מחברים אלה משתמשים במושג "גולם" בהתייחסם ליצור הנוצר בדרך מיסטית או על-טבעית, כמתואר בספר יצירה. מושגים מסויימים הנוגעים להגדרת "בן אדם" ניתנים להילמד מהדיונים ההלכתיים על ההיתר של רב זירא להרוג את היצור הזה.²¹ לדוגמה, יתכן שלרב זירא היה מותר להרוג את הגולם מאחר שהוא לא נחשב כ"בן אדם" מפני שלא היה יכול לדבר,²² דבר שאולי יהווה אחד הקריטריונים להגדרת "בן אדם". בנוסף, יתכן שייצור "חיים מלאכותיים" יהיה מותר אך ורק כשהוא קשור לקיום מצוה. היענף יוסף טוען שיתכן כי לפי ההלכה, שימוש בספר יצירה כדי ליצור בעל חיים מלאכותי ללא מטרה ברורה הינו אסור, ולכן לאחר ייצור הגברא, היה חיוב להשמידו. לעומת זאת, יהיה היתר להשתמש בספר יצירה על מנת לברוא יצור

17. "שפת אמת, ליקוטים", פנחס, מובא בביאורי החסידות לרש"י (ירושלים תשנ"ב) עמ' 500; מהרש"א ועין יעקב לסנהדרין סז ע"ב.

18. פירושו לאבות פ"ה מ"ז. כמו כן, הרמב"ם משתמש במונח "גולם" מספר פעמים בהלכות יסודי התורה כשכוונתו "לחומר".

19. מחזור ויטרי ה, ז.

20. ראה: מרכוס יסטרוב, A Dictionary of Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi and the Midrashic Literature (New York 1975), כרך ראשון, עמ' 222 ד"ה גולם.

21. אידל (המצויין בהערה 13), עמ' 231-213; בלייך (המצויין בהערה 1) עמ' 61-67.

22. רש"י שם.

לצורך מצוה, כפי שהוכח מהעובדה שרב חנינא ורב אושעיא אכלו את העגל המלאכותי לסעודת שבת.²³

החל מהמאה ה-17, הפוסקים החלו לברר את הנושאים ההלכתיים הנוגעים לגולם.²⁴ לדוגמא, ר' יעקב עמדין (בנו של ה"חכם צבי") כותב שגולם אינו יכול להשלים מנין מפני שאין בו דעת. מדבריו משמע שלהלכה, גולם בר דעת אולי כן ייחשב כבן אדם.²⁵ מדבריו אולי ניתן להסיק ששכל אנושי הינו אחת התכונות המגדירות בן אדם.²⁶ רבינו ישעיה הורוביץ (בעל השל"ה) דן במקרה קיצוני - האם מותר לקיים יחסי אישות עם גולם. הוא טוען שאחי יוסף ייצרו גולם בדמות אשה וקיימו יחסים איתה. יוסף לא ידע על כך וחשב שהיא היתה אישה שנולדה בדרך טבעית, ועל כן הוא ראה בכך מעשה ערוה והתלונן על כך בפני אביו.²⁷ העולה מדברי השל"ה ואחרים הוא שאין איסור לקיים יחסים עם גולם.²⁸

ה"צפנת פענח" מציע גישה מקורית לגבי מעמד הגולם.²⁹ הוא טוען שהגולם "אינו בגדר מציאות" ומצוות אינן שייכות אליו. הגולם אינו אדם ולא חיה, ומבחינה הלכתית אינו שייך לשום קבוצה של יצורים הקיימים בעולמנו, וזו הסיבה שלרבי זירא היה מותר להרוג את הגולם. דעתו עולה בקנה אחד עם דעת השל"ה שמוותר לקיים יחסים עם גולם, וגם עם דעת המלבי"ם שעגל שנוצר באמצעות ספר יצירה אינו טעון שחיטה על מנת לאוכלו.³⁰

23. ראה "ענף יוסף" ב"עין יעקב" לסנהדרין עו ע"ב.
24. רשימה חלקית של שו"תים בעניין גולם: דברי משולם סי' י, גבורות שמונים סי' נב, עיקרי הדת או"ח ח"ג סי' טו, ברכי יוסף או"ח סי' נה סעיף ד, גליון הש"ס לסנהדרין יט ע"ב, פתחי תשובה יו"ד סי' סב אות ב, רוח החיים יו"ד א, יח. ראה גם אצל בלייך (המצויין לעיל הערה 1), ואצל אידל (המצויין לעיל הערה 13) עמ' 213-231.
25. ראה שו"ת שאלת יעביץ (לר' יעקב עמדין) ח"ב סי' פב.
26. אין באפשרותינו לדון במאמר זה בענין ילד הנולד עם פיגור שכלי או ללא כח הדיבור, אבל רוב הפוסקים נוקטים בשיטת המשנה ברורה (ביאור הלכה שכט, ד"ה אלה) שלילדים אלה יש מעמד של בן-אדם לכל דבר. דיון מקיף בענין חרש-אילם ראה אצל אברהם שטיינברג, "אנציקלופדיה הלכתית רפואית", ירושלים 1991, ח"ב עמ' תקלו.
27. ספר תוכחות חיים, וישב, חלק ג (ירושלים 1968).
28. ב"בן יהודע" לסנהדרין פרק ד כתב המחבר שהיה בידי אדם הראשון לברוא אישה חדשה בעזרת ספר יצירה אם חוה היתה מתה לאחר שאכלה מעץ החיים. דעתו היא שאדם לא ברא אישה בדרך זאת מאחר ולה לא יהיה כח הדיבור, וממילא לא תוכל להוליד. למרות זאת, נראה שאין איסור בקיום יחסים עם גולם.
29. שו"ת צפנת פענח ח"ב סי' ז (ירושלים 1987).
30. בפירושו לבראשית י"ח, יח, מסביר המלבי"ם שאברהם אבינו יצר את "בן הבקר" על ידי ספר יצירה ולכן לא היה איסור להגישו עם חלב.

ה"סדרי טהרות" מציע שצדיקים גמורים, אלו שהם ללא שום עברות, אילו היו רוצים, היו יכולים לברוא כל בריאה, וברייה כזו הייתה נחשבת כאילו שנבראה על ידי הקב"ה.³¹ לכן, צדיק גמור יכול לייצר אדם מושלם (עם דעת וכח הדיבור), וליצור זה יהיה מעמד הלכתי של בן אדם לכל הנוגע לטומאה וטהרה, ואף אפשר לצרפו למנין. לפי הסדרי טהרות, המעשה של רבא בסנהדרין סה ע"ב מובא כדוגמה של צדיק שטרם הגיע לשלמות, ולכן עלה בידו לברוא בריאה, אך לא מושלמת, שהיתה בעל חיים בצורת אנוש. לעומת זאת, גולם עם כח הדיבור נחשב כאדם, ויכול להיברא רק על ידי צדיק גמור (אפשר להבין כדבריו גם מהמהרש"א בסנהדרין סו ע"ב).

ב. השלכות השיבוט

מהן ההשלכות של הדיון שלנו לגבי המעמד ההלכתי של אדם משובט? כעת, ישנם שני סוגי שיבוטים המוצגים לדיון. שני הסוגים יכולים להיווצר על ידי הטכנולוגיה שאיתה ייצרו את הכבשה "דוליי". השיבוט הראשון נוצר על ידי איחוי ביצית אנוש נתרמת שממנה הוסרו הגרעין NUCLEUS והחומר הגנטי שלו (באנגלית - enucleated human recipient egg) עם תא נתרם מאיש או אישה. התא המאוחד מגורה על ידי זרם חשמלי להתחיל להתרבות, להתחלק ולהתחיל להתפתח כעובר (embryogenesis) לפני השתלתו ברחמה של האשה הפונדקאית. כ-99% מהחומר הגנטי של הילד הנוצר יהיה מהתא הנתרם, עם מעט חומר גנטי מה-mitochondrial D.N.A. (מ.ד.א. מחלקיק של תא הנמצא מחוץ לגרעין התא) של הביצית.³²

סוג השיבוט השני, שונה מהשיבוט הראשון בכך שהעובר האנושי מתפתח ברחם פרה, ולא ברחמה של אישה. על פי הטכנולוגיה הקיימת והעתידית, שיבוט זה נוצר על ידי איחוי תא אנוש נתרם עם ביצית פרה שעברה הנדסה גנטית ושממנה הוסר הגרעין והחומר הגנטי של הפרה. פרות מתאימות לשמש כפונדקאיות לעובר אנושי מפני שמשך ההריון של פרה הינו תשעה חודשים והרחם שלה מספיק גדול כדי להחזיק עובר אנושי בגיל תשעה חודשים. היצור הנולד ישא בתוכו מטען גנטי מלא של בן אדם ומסתבר שייראה ויתנהג כמו כל תינוק חדש.

לפני שנדון בשאלה האם שני סוגי השיבוט הללו נחשבים כבני אדם או כגולם, עלינו לברר את ההבדלים ההלכתיים האפשריים בין אדם לבין גולם.³³ אמנם קיימות גישות שונות באשר להגדרות ההלכתיות של גולם, אך אולי אפשר להציע הגדרה הלכתית של

31. הרב גרשון חנוך ליינר, "סדרי טהרות" אוהלות ה. (תרס"ג).

32. אוונס ואחרים, "Mitochondrial Genotypes in Nuclear Transfer-derived Cloned Sheep", *Nature Genetics*, גליון 23 (1999), עמ' 90-93.

33. ראה בלייך המצויין בהערה 1 לעיל.

גולם כ"יצור הנוצר על ידי שיטות קבליות או על ידי תפילה", לעומת אדם שאותו נגדיר כ"נוצר בתוך אישה או בשיטות ביולוגיות, בעל תכונות אנושיות כמו כח הדיבור או צורת פנים אנושיות, והוא בר דעת או חשיבה". אם נקבל את ההגדרה הכללית הזאת, מעמדו של השיבוט האנושי הינו ברור. השיבוט הראשון (מביצית ותא אנושיים) אינו גולם מאחר שהוא נוצר באמצעות שיטות ביולוגיות ונולד מאישה.

הענין ההלכתי המיוחד שבשיבוט השני נובע מהעובדה שהוא מתבצע בתוך פרה ולא בתוך אישה. אין תקדים מפורש בתלמוד של אנוש שנולד מחיה פונדקאית.³⁴ למרות זאת, גם היצור הזה אינו נחשב כגולם מאחר שהוא עומד בדרישות האחרות, דהיינו כח הדיבור, ידע או חשיבה אנושיים, וכן צורת פנים אנושית.³⁵ ייתכן שמבחינה הלכתית, תכונות אלו מכריעות את העובדה שהיצור לא נולד מאישה. תְּנָה זו מקבלת גיבוי מהפוסקים³⁶ הסוברים שאם רבא היה מייצר גולם שהיה בר דעת או מדבר, השמדת היצור הייתה נחשבת לרצח למרות שהוא לא נולד מאישה. אולי אפשר להשליך מכאן ששיבוט אנושי הנולד מחיה פונדקאית נחשב כאדם, מאחר והוא יכול לדבר ויש בו כח חשיבה אנושי רגיל.

אמנם, אפשר לחלוק על גישה זאת (בענין שני סוגי השיבוט), ולטעון שייצור באמצעות ספר יצירה הינו רק דוגמה אחת של שיטת הפרייה חוץ-טבעית. אי לכך, שיבוט אנוש אולי ייחשב כגולם אך ורק עקב העובדה שהוא נוצר בתהליך שאינו כרוך ביחסי אישות רגילים. הבעיה בעמדה זו היא ההשלכה שכל יצור הנוצר בשיטת הפרייה מלאכותית כגון הפרייה חוץ-גופית או הזרעה מלאכותית, ייחשב אף הוא כגולם.³⁷ לא ידוע לי על אף פוסק בעל שם המגדיר ילד הנולד מהפרייה חוץ-גופית או הזרעה מלאכותית כגולם.³⁸ ודבר זה, כמובן, לא יעלה על הדעת.

34. בתלמוד אין דיון על אפשרות של הולדת חיה על ידי אדם או אדם על ידי חיה. בתוספתא בבכורות פ"א ה"ט כתוב "אין בהמה טמאה יולדת מן הטהורה ולא טהורה יולדת מן הטמאה... ולא אדם מכולן ולא כולן מאדם".

35. ראה הערה 1.

36. מהרש"א, ר' יעקב עמדין והרב ליינר (סדרי טהרות), המוזכרים לעיל.

37. אין באפשרותינו במאמר זה לברר הגישות השונות להזרעה מלאכותית. יתכן ויש תקדים למקרים מסויימים (ראה חגיגה יד ע"ב), אך לאחרים אין תקדימים מפורשים בתלמוד.

38. ראה בלייד, "In Vitro Fertilization, Questions of Maternal Identity and Conversion", עמ' 46-82,

וגם יואל יעקובוביץ, "Male Fertility: Halachik Issues in Investigations and Management",

בתוך הספר: Jewish Law and the New Reproductive Technologies, (עמואל פלדמן ויואל ב.

וולובלסקי - עורכים), (Hoboken, N.J. 1997), עמ' 115-138.

האם יש צורך להרחיב את ההגדרה ההלכתית של "אדם"? לדוגמה, מה יהיה מעמדו ההלכתי של קוף שעבר הנדסה גנטית ומגלה תכונות אנושיות כמו דיבור ו"שכל אנושי"?³⁹ שאלות מעין אלו אפשר שיעלו בעתיד הקרוב וידרשו פתרונות הלכתיים. ישנן השלכות הלכתיות רבות להגדרת משובט כאדם, כגון רצח, חיוב במצוות, קידושין וגירושין, קבורה, צירוף למנין וירושה. אם מסיבה כלשהי, נוקטים בעמדה שהדיון בגולם אינו תקדים ברור ואמיתי להגדרת משובט, אזי עד לפתרון הלכתי מהפוסקים, יתכן ונאלץ לנקוט עמדת "ברירת מחדל", דהיינו הגדרת המשובטים התיאורטיים, כספקות הלכתיים. במקום ספק דאורייתא, כגון פיקוח נפש או ערוה, נלך לחומרא (ביצה לט ע"ב). העמדה המחמירה במקרים של שני השיבוטים שעליהם דנו תראה בהם ספק - ספק אדם, ספק גולם, ספק חיה. השלכה אחת לכך אולי תהיה ההתייחסות ההלכתית למשובט הנולד מאישה או מחיה, כאדם, ועל כן יחול איסור להרוג משובטים כאלה.

ברצוני להודות לרבנים שלמה הוכברג, שמחה קראוס, משה שפירא ומשה דוד טנדלר על שיחותיהם, הערותיהם והארותיהם. ברצוני להודות גם לתלמידי מכללת מברשת ירושלים על הערותיהם, לאלי גמסס על מאמציו בגילוי ובדיקת כמה מהמקורות הראשוניים למאמר זה, ולד"ר מריאן סטולץ-לויקה, חיים לויקה, דבורה לויקה ודבורה מרטון עבור הערותיהם הענייניות.

39. מממצאים חדשים ממיפוי הגנום - השרשרת הגנטית האנושית - נראה שישנם רק בין 50 ל-100 גנים ייחודיים שאינם נמצאים בבעלי חיים אחרים, כולל קופים.